

zik, hiszen maga a lényeg horizontjai a lehetőségei által körvonalazódnak.

A betegség mint dinamis, mint lehetőség így nem más, mint lényegi lehetőség, amely magát a létünket, azaz létlehetőségeinket érinti, illetve veszélyezteti. Ugyanakkor kétségkívül tapasztalatstruktúrával rendelkezik, ami azt jelenti, hogy szükségképpen szembesülünk saját korlátozottságunkkal, történetiségünkkel, hiszen minden tapasztalat egyben végességtapasztalat is. A végesség, illetve ezenfelül a halandóság egyenesen a létünk kérdésségéhez küld, s mint ilyen értelemkereső, azaz kérdező-kutató, pontosabban a lehetőségeinkre, a lehetségesre való lényegi rákérdezésre sarkall. Eből érhetjük meg az egészségügy, az orvostudomány, az orvoslás gyakorlatának, intézményesülésének, történetiségének ontológiai-egzisztenciális eredetét. A betegség tehát sajátos létmódot jelent, illetve létmódokat érint: az ember oly módon létezik, hogy lehetőségként bírja a beteg-

séget, továbbá betegsége révén újabb lehetőséghorizontokat kutat fel és érvényesít adottságai, korlátozottságai, azaz végessége közepette. A lényegi lehetőségben és lehetőségként való létezés, vagyis a létünk kérdésségéből, létveszedelmünkől fakadó értelemkérdés és -keresés a szabadság kihívása, cselekedete és megtörténe. Mindez, hadd hangsúlyozzuk, a saját emberi mivoltunkba vág, létünket érintő súllyal nehezedik ránk.

A betegségről szóló prolegoména igényű meditáció az emberi létünk megértéséhez szolgáltat irányokat és nem elvetendő „hozadékokat”. Ezzel hozzájárul a betegség egzisztenciális-ontológiai feltárásához, rámutat az orvostudomány, az egészségügyi intézmények és általában az orvoslás történeti-ontológiai gyökereire. Talán így, nem válaszolva, hanem továbbkérdve, jobban megérthetjük „ember mivoltunkkal együtt a létet is”.

Horváth-Kovács Szilárd

KOLOZSVÁRI NÉPRAJZI EGYETEMI JEGYZETEK

■ Egyetemi tanári pályánk elején – de már saját útjaink megtalálása után – kollégámmal eldöntöttük, hogy nem fogunk egyetemi jegyzetet írni. Akkori érvelésünket utólag csupán találgatni tudom. A tudománytörténetnek olyan konvenciói vannak, amelyeket egy tanár nem határozhat meg. Az oktatásnak szabad gondolkodású szakembereket kell képeznie. Azaz a tanár leadja a maga alkotta kurzust, hivatkozva a gondolatmenetébe illeszkedő szerzőket és elméleteket, előírja a kötelező irodalmat, s a diák maga keresse azt az igazságot, amellyel azonosul. A diák ne kényszerüljön arra, hogy a jó jegyért azt mondja vissza, amit előadáson hallott. Mert ez a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődésének klasszikus – Bourdieu által is említett – helyzete. A tanárát meghallgató, a szakirodalomban tájékozódó diák maga zárja le a tantárgy tematikáját. Meg aztán, a nyomtatott kurzus megmerevedik, ezzel szemben az elő-

adás évről évre változik, a tanár szemléletével, a kutatások és a tudomány eredményeivel együtt.

Ennek ellenére 2006-ban elindult a Kolozsvári Babes–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Tanszékének Néprajzi egyetemi jegyzetek sorozata.¹ A sorozat megjelent hét kötete a néprajzi oktatás nagy területeit fedi le.

A magyar szokáskutatás kezdetét Résző Ensel Sándor 1867-ben megjelent kötete képezi. Az elmúlt másfél évszázad során letisztult módszertanában állandósult a rítusok lényeges strukturális elemeit tartalmazó szokásmodellek alkalmazása, valamint a rítusoknak az emberi élet (átmeneti rítusok) és a kalendáris év (jelesnapi rítusok) rendje szerinti csortosítása. Pozsony Ferenc *Erdélyi népszokások* című jegyzete (2006) a szokáskutatás két hagyományos területét, a keresztény és a gazdasági év szokásait tekinti át. Ezt egészíti ki két, a szokáskutatásban frissen meghono-

sodott szokáscsoport bemutatása. Az ünnepvizsgálat kizárólagosságát a hétköznapok rítusainak és rutinjainak kutatása szüntette meg. E kutatások egyik oldalán az 1930-as évektől a kultúra pragmatikus jellegét hangsúlyozó, a *mindennapi élet* terminussal megnevezett szemlélettel, másik oldalán pedig az 1960-as évektől az események leírásában a kis léptéket érvényesítő mikrotörténelemmel érintkeznek. Jelen munka közvetlen előzményének tekinthető a budapesti szokáskutató Verebélyi Kincső *Mindennapok, jeles napok. Hétköznapok és ünnepek a népszokások tükrében* című munkája (2005). Pozsony a hétköznapok tér-, idő-, tárgy-, testhasználati és kapcsolattartási habitusait, majd a hét egyes napjainak sajátosságait foglalja össze. A jegyzet másik tartalmi újítása a 19. század második felében megszületett, a modern társadalom új kohézióját, a múlt birtokbavételét megcélzó kitalált hagyomány, az emlékünepség bemutatása. A szokáselemzés szempontjai a szokásokban érvenyesülő szerepekre, a szövegekre, az akusztikus, tárgyi, kinezikus elemekre, a testhasználatra, a tér és időhasználat specifikumaira irányulnak rá.

Pozsony Ferenc kötetén végigvonnul az a meggyőződés, hogy a társadalmi rétegződés a rítusok és habitusok szintjén is megnyilvánul, a korszakok változása és a térbeli elhatárolódás a szokások újabb változatait és változását eredményezi. A gazdálkodási habitusok áttekintésében – az európai etnológiai hagyományok nyomán – a paraszti hagyományok dominálnak, a szerző ezek mellé sorakoztatja fel a történeti antropológia nemesi életformára és mentalitásra vonatkozó kutatási eredményeit, a városi, a polgári, a munkás, a populáris és a posztmodern (kommunista, posztkommunista, a terjedő globális) életforma rítuselemeit. A többnemzetiségű erdélyi régió etnikus szubkultúrái közül a jegyzet elsősorban a magyar (ezen belül a székely és a csángó) szokáshagyományok rendszerét foglalja össze, ebbe épülnek be esetenként a sajátosan román, szász, cigány és örmény, valamint a magyarországi és az európai szokáselemek.

A kultúra kutatásában leginkább Carl Gustav Jung és Gilbert Durand neve jellemzi azt az antropológiai irányvonalat,

amely az emberi lét- és világértelmezés jelentéseit és jelentésmezőit azonosítja és rendszerezi. A magyar etnológiában Lükő Gábor 1942-ben nyitotta meg a „magyar lélek formái” jelentéstömbjeinek feltárását. Tánczos Vilmos *Folklor-szimbólumok* című egyetemi jegyzetének (2006) alapevidenciája, hogy a kultúrák jelentésekből épülnek fel, a jelentések több vagy kevesebb tudatossággal alkalmazott grammatikai szabályok alapján szerveződnek. Azaz a szimbólumok egy sajátos nyelvet képeznek, amely a szemiózis, a jelentéshordozókat a jelentésszervezésnek alárendelő jelhasználat folyamatában lép működésbe. A szemiózis során a szimbólumok jelentése evidenssé válik elsődlegesen a szakrális, másodlagosan a társadalmi kommunikáció keretében. A szerző másik alapállítása szerint az archetipikus szimbolizációban egy alapvető – a vallásos kultúra egveduralmának visszaszorulása, a racionalizmus és a technika térnyerése miatt erodálódó, rézszekre hulló – szakrális üzenet húzódik meg. Ennek használója a Mírcea Eliade által leírt *homo religiosus*.

Ebben a vállalkozásban a kutatónak több szerkesztési stratégia áll(na/hat) rendelkezésére. Pozitivisták szerint összeírhatná a jelentéshordozó objektumok csoportjait, az objektumokhoz társítva a különböző kommunikációs kontextusokban hozzájuk kapcsolt jelentéseket. (Ez az eljárás klasszikusnak nevezhető mintapéldákkal rendelkezik. Péntek János a kalotaszegi flóra elemeinek a kommunikációban való felhasználását is áttekintette. Pozsony Ferenc a székelykapuhoz és a székelykapu állításához tapadó jelentéseket rendszerezte.) A mikrohistoriográfia nyomdokain haladva egyetlen esemény jelentésgeneráló gesztusait, folyamatát követhetné nyomon. (Több évtizeddel ezelőtt Salamon Anikó egy kalotaszegi büntető rítus implicit jelentéseit tárta fel.) Tánczos Vilmos azonban arra vállalkozik, hogy a szimbólumok jelentésmezőit mint ideális konstrukciókat építse fel. Összesen tizenöt jelentésmezőt azonosít és ír le, közöttük az állatiasság képeit, a gonosz, a halál, a nőiség, a termékenység képzeteit, a zuhanás és az emelkedés, a haladás, a harc, a ciklikusság és az áldozat szimbólumait, a fény, a zárt terek jelentéseit. A szimbolikus jelentések és az archetipusok rekonstruálá-

sa a szerzőt a teljes kultúra sajátos szempontból történő elrendezésére ösztönzi. A különböző kulturális regiszterek (a népi, az elit, a populáris kultúra; erdélyi magyar, európai és globális kultúra) elemeit egy időben használja a jelentések feltárásában. A jelentésmezők rekonstrukciójához hol a rítusok, hol a rituális szövegek, a tárgyak, a gesztusok, az álomtörténetek szolgáltatnak példát, a jelentés termelődésére hol közösségi, hol individuális szinten kerül sor.

Az utóbbi fél évszázad tárgykutatásában új szemléletek honosodtak meg (tárgypopulációk, a tárgyak élettörténete, tárgyhasználati habitusok). Ezek mellett Gazda Klára *Közösségi tárgykultúra – művészeti hagyomány* (2008) című jegyzete a legnagyobb múltú tárgykutató irányzat két alapvető evidenciájára épít. Azokat a tárgyakat értelmezi, amelyek a közösségi kultúra részét képezik, illetve amelyek *míves tárgyként* szándékosan vesznek részt az esztétikai kommunikáció folyamatában. E két kritérium a szerző figyelmét a tradicionális népi (főként paraszti és nemesi) tárgyi univerzumra és egy sajátos használói habitusra irányítja. A két kritérium alapján határolódnak el a tárgykészítés szukcesszív korszakai, a tárgyhasználat alternatív módozatai, úgymint a népművészet, az iparművészet, a tömegművészet és a naiv művészet. A fókuszban álló népművészeti tárgyak termelését és használatát jelentősen meghatározza a természeti és a szociális környezet, a felhalmozott technikai tudás (alanyagok, előállítói kompetenciák, forgalmazói és fogyasztói stratégiák). Ezen túl azonban az esztétikai kommunikáció egyéni és közösségi intenciókhoz és hétköznapi, rituális vagy ritualizált helyzetekhez igazodik. Az esztétikai kommunikáció leggyakoribb kommunikációs intenciói az életvilág építése, a szociális státusok, individuális identitások és állapotok építése és kifejezése, a csoportkohézió jelzése és megerősítése. Rituális vagy ritualizált helyzetei a játék, az adományozás és az ajándékozás, az átmeneti és a jelesnapos rítusok, a szakrális kommunikáció egyéni és kollektív helyzetei. A jegyzet súlypontját az esztétikum, a jelentésképzés eszközeinek áttekintése képezi. Ezek a tárgyak műfaji sajátosságai, az anyag átalakításának technikája, a for-

ma és a díszítmény. A jegyzet nagy újtása a tárgytípológia alárendelése a tárgykultúra pragmatikai vonatkozásainak. A homo faber és a homo esteticus Gazda Klára értelmezésében elsősorban a környezetébe ágyazott, kommunikáló ember, a művészi értékkel rendelkező tárgy pedig kommunikációs funkciót teljesítve kel életre.

A lokális társadalmi keretekben történő esztétikai igényű értéktermelésre és -fogyasztásra irányuló elemzésétől eltérő szándékot követ Szikszai Mária *A művészet antropológiája* című jegyzete (2009). Az 1920-as években a H. Naumann által megfogalmazott lesüllyedt műveltségi javak elmélete az elitkultúra regiszterének más kulturális (pl. népi) kontextusban való használatát vehemensen kifogásolta. Időközben az elmélet az értelmezéstörténeti kuriózumok tárában lelte meg végső helyét, a kulturális regiszterek közötti átjárás feszültségei és habitusai az interkulturalitás, transzkulturalitás, kulturális relativizmus gyűjtőfogalmába kerültek át. Szikszai Mária jegyzete az esztétikai igényű műalkotásoknak a mindennapi életben való, gyakorlati célú kisajátítását, használatát kíséri nyomon. A műalkotások pragmatikus célú alkalmazása történetének hiányában a szerző mozaiktechnikához folyamodik (felvillantva egy ilyen szempontú művelődéstörténet megírásának lehetőségét.) A kötet fejezetei különböző korok képhasználati gyakorlatait kutadják fel és értelmezik. A középkor alkímiája a művészetet a jelenetés megfogalmazása és megértése rejtélyesítésként alkalmazta. A középkori járványok idején a szentképek gyógyító hatását tömegek vették igénybe. A kegyképek ezt követően is, napjainkig a magánáhitat alapját képezték. Több képzőművészeti alkotáshoz (szobor, kép) tömegeket mobilizáló, egyszeri vagy ismétlődő csoda kapcsolódik. A kötet új területre terjeszti ki a néprajzi-antropológiai kutatásokat, mihelyt a művészi alkotásokkal kapcsolatos sajátos esztétikai kommunikáció mellett mindennapi, populáris attitűdöket és használati módokat elemez.

Erdély népei címmel Pozsony Ferenc a régió történeti nemzetiségeit (szászok, örmények, székely szombatosok, cigányok) mutatja be (2009). A bemutatás áttekinti történetüket, a megmaradás érdekében kialakított önszerveződési, vala-

mint az erdélyi, majd romániai állami struktúrába való integrálódási formájakat. A kötetet záró fejezet az etnikumközi kapcsolatokat, az együttélési, együttműködési modelleket azonosítja.

A sorozat további két kiadványának (*Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*, 2008; *A történetmondás antropológiája*, 2011) Keszeg Vilmos a szerzője.²

A kolozsvári Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék tanárai új műfajt találtak Erdély néprajzának összefoglalására. Az egyetemi jegyzet ugyanis elméleti premisszákból indul, s ez az elméleti keret markáns érvényesítése határozza meg az információszervezést. Ezért a jegyzetek élére kerülő tudományelméleti és történeti összefoglalás nem a régió- és településkutatás eredményeit tartalmazza, hanem a követett tudományos paradigma összefoglalását, kutatói iskolák szemléleti és módszertani áttekintését. Nagyobb teret kap a kutatásmódszertan és a tudományos terminológia ismertetése, transzparenssé válik az adatgyűjtés és az értelmezés-elemzés módszertanának alkalmazása. A tanszék tanárai tudatosan didaktikai eszköznek szánták a köteteket, ezért a tankönyvírás hagyományaitól eltérően a tananyagot képező ismeretek exponálásban nagy szerepet szánnak adatbázisok, szövegek, rítusok elemzésének, az ismeretek dedukció általi előállításának. A leggyakrabban használt módszerek a tartomelemzés, a funkcióelemzés, a struktúraelemzés (morfológiai elemzés), a műfajelmélet és a tipológizálás, a modellálás, a kvantitatív elemzés, az oral history, a hálózatelemzés, a narratíva (diskurzus) elemzés, a beszélés néprajza, a komparatizistikai, a kartográfiai, a szemiotikai módszer. Több jegyzet több terjedelmes fejezete az adatoktól, tényektől a releváns következtetésekig elvezető, a kutató munkáját láthatóvá tevő esetelemzés. A *Közösségi tárgykultúra – művészeti hagyomány* jegyzet esetelemzésben mutatja be a kalács rituális kontextusát és a húsvéti tojást mint jelképes tárgyat, *A művészet antropológiája* Bosch *Szent Antal megkísértése* festményét, a kolozsvári könnyező Mária festmény-történetét és a hozzá kapcsolódó csodákat, *A történetmondás antropológiája* a 20. századi funkcionális narratívumokat (mesemondás, a lokális népballada mint emlékező-

si alakzat, a reklámok autobiografikus funkciói, a rátótiadák, az autobiografikus narratívumok).

A jegyzetsorozat a leíró módszert felváltó, a kultúrakutatás interpretív és nyelvi fordulatát követő módszertani szemléletet képviseli, amelyben a tartalom (ez esetben a népi kultúrára vonatkozó tananyag) egyszerre látta a kultúrát, a kultúra használóit és a használat módjait, valamint a kutatói habitust és kutatási módszertant, a fogalmi nyelvezetet. A kötetek mindenikében transzparenssé válik a kutatói narratíva, az adatgyűjtés, a forráskritika és az elemzés módszertana.

A jegyzetek a funkcionális erdélyi (népi) kultúra leírására tettek kísérletet. Szemléletük egységes és következetes sajátossága, hogy a kultúrát a használat felől közelítik meg. A pragmatizmusból kifolyólag a hagyomány és az újítás, a kulturális pluralizmus, a kulturális kódok váltogatása és kombinálása, a különböző kulturális regiszterek együttes használata, a párhuzamos különidejűségek érvényesülése megmagyarázhatóvá, érzékelhető válik. A hagyományosan nemzeti szellemű, (feudális) paraszti kultúraként definiált népi kultúra mellett az elemzésbe a szerzők folyamatosan bevonják az elit (hivatalos) kultúra, a populáris (népszerű), a csoport- és a globális kultúra elemeit és jelenségeit. Keszeg Vilmos a paraszti és a mindennapi íráshasználat habitusait, Szikszai Mária a képzőművészeti alkotások gyakorlati célú felhasználását elemezte. A magyar népi kultúra területi, lokális és regionális tagolódását érzékletesen szemléltető adatok mellett minden jegyzet figyelmet fordít az erdélyi (tágabban a romániai) etnikus csoportkultúrák sajátosságaira és kölcsönhatásaira. Pozsony Ferenc társadalomnéprajzi jegyzetében – a korábbi erdélyi szász népszokás- és cigány etnikum 20. századi századi integrációs stratégiáira vonatkozó kutatásait követően a szászok és a cigányok, továbbá az örmények, a 17. századtól vallásos csoportként fellépő székely szombatosok sajátos szerveződési, integrációs és szegregációs törekvéseit és az etnikus csoportok sajátos történetét tekinti át, történeti narratívai keretben. Gazda Klára tárgyhasználati elemzései tekintetbe veszik az 1960–1970-es évek kalotaszegi, a szilágysági, a Küküllő menti díszítőmű-

